

આગ્રા

આગ્રા : મોતી કટરાનાં બડા મંદિરમાં ચોવીસી. વિ.સં. ૧૨૭૨

આગ્રા એક ઐતિહાસિક મહાનગર છે. આગલપુર, આગરા અને અર્ગલપુર, વિગેરે નામોથી જૈન સાહિત્યમાં આગ્રાનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. સમયસાર નાટકના રચયિતા પંડિત શ્રી બનારસીદાસજી વિગેરે અનેક સંતોની આ ભૂમિ છે. આગ્રા મંગલાયતન-અલીગઢથી ૭૨ કિ.મી. દૂર છે. અહીં પં. શ્રી બનારસીદાસજી સિવાય ભૈયા શ્રી ભગવતીદાસજી પાંડે, શ્રી ભૂધરદાસજી, શ્રી ઘાનતરાયજી, શ્રી રાજમલજી પાંડે, શ્રી કુંવરપાલજી, શ્રી હિરાનંદજી, શ્રી પિતાંબરદાસજી, વિગેરે અનેક આધ્યાત્મિક ભજનો રચનારા કવિઓ થઈ ગયા છે. આગ્રા તેરાપંથી દિગંબર જૈન ધર્મનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી આગ્રામાં ઘણી વખત પધાર્યા હતા. ઐતિહાસિક દષ્ટિથી જોતા સોળમી શતાબ્દીમાં આગ્રામાં અનેક જૈન મંદિરો થયા હતા. આગ્રામાં મંદિરો તથા ચૈત્યાલયોની કુલ સંખ્યા ૫૫ છે, જેમાં ૩૬ દિગંબર જૈન મંદિરો અને ૫ ચૈત્યાલયો

તથા નસીયાજીમાં એક મંદિર છે તથા ૧૩ શ્વેતાંબર મંદિરો છે. આ રીતે કુલ ૫૫ મંદિરો છે.

પ્રાચીનકાળમાં આ શહેરમાં ભારતીય નરેશ અગ્રમેશની રાજધાની હતી. તેથી સંભવ છે કે તેના નામ ઉપરથી આ શહેરનું નામ આગ્રા પડ્યું હોય. બીજી ધારણા એમ છે કે અહીંની માટી આગરયુક્ત એટલે કે લવણક્ષારવાળી છે. તેથી કદાચ આ શહેરનું નામ આગરા પડ્યું હોય. અહીં એક ઉદ્યાન હતો. તેમાં પ્રાચીન મહેલ હતો, જે રાજા ભોજનો મહેલ હતો. તેથી આગ્રા શહેર પાંચમી-છઠ્ઠી શતાબ્દીનું હોવાનું અનુમાન થાય છે. મોગલ શાસનના વખતમાં જૈનોનો સારો પ્રભાવ હતો. તે વખતે અહીં અનેક જૈનો ઊંચા-મોટા હોદ્દા ઉપર હતા તેમ ઈતિહાસ કહે છે. તે વખતે જૈનોએ અહીં અનેક જૈન મંદિરો બંધાવ્યા હતા. તેમજ આ મંદિરોમાં સવારે અને સાંજે શાસ્ત્ર વાંચન તથા તત્ત્વચર્યા પણ ચાલતાં હતા. તે કાળમાં ત્રણ ગામની તત્ત્વગોષ્ઠી બહુ જ પ્રખ્યાત હતી. (૧) આગ્રા (૨) જયપુર અને (૩) મુલ્તાન. પોતાના પ્રશ્નોના સમાધાન માટે લોકો અહીં આવતા હતા. પ્રશ્નોના સમાધાન માટે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામી પાસે પણ મુમુક્ષુઓ સોનગઢ આવતા હતા.

પં. શ્રી ભગવતીદાસજી બૂઢીયાના લાલા શ્રી કિશનદાસ અગ્રવાલના પુત્ર શ્રાવકસંઘ સાથે અહીં યાત્રાએ આવ્યા હતા, ત્યારે તેમણે અહીં ૪૮ જિનમંદિરોના દર્શન કર્યા હતા. ત્યારબાદ સંવત ૧૫૮૪માં તેમણે આગ્રા યાત્રાદર્શનનું વર્ણન લખ્યું હતું, જે હાલ અપ્રકાશિત છે. તેનું નામ “અર્ગલપુર જિનવંદના” છે. આ રચના અજમેરના એક શાસ્ત્રભંડારમાંથી પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેમાં તેમણે જે ૪૮ જિનમંદિરોના દર્શન કર્યા હતા, તેના નામો તથા તે મંદિરો બનાવનારાઓના નામો તથા પૂજા-પાઠ કરાવનાર પંડિતોના નામો લખ્યા હતા. તે કાળમાં ઘણી સ્ત્રીઓ પણ મોટી વિદુષી હતી, જેઓ મંદિરોમાં રહીને સાધનામય જીવન વ્યતીત કરતી હતી. અહીંના કવિ શ્રી કુંવરપાલે સમકિતબત્તીસી, શ્રી જગજીવન પંડિતે એકીભાવસ્તોત્ર, અનેકપદ પં. શ્રી હીરાનંદજીએ પંચાસ્તિકાય ટીકા, દ્રવ્યસંગ્રહ ભાષા તથા સમવસરણ સ્તોત્ર, એકીભાવસ્તોત્ર તથા કવિવર શ્રી ધાનતરાયજીએ ધર્મવિલાસ, પૂજાસ્તોત્ર, આરતી સાહિત્ય, ભૈયા શ્રી ભગવતીદાસજીએ બ્રહ્મવિલાસ, શ્રી ભૂધરદાસજીએ જૈન શતક ભૂધરવિલાસ, પદ્મસંગ્રહ, ગુરુશક્તિ, બારહભાવના, જિનેન્દ્ર સ્તુતિ, પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર, પદ્મસંગ્રહ રચેલ છે.

હાલ આગ્રામાં મંદિરો અને ચૈત્યાલયોની કુલ સંખ્યા ૩૬ છે. જ્યારે પં. શ્રી ભગવાનદાસજીની અર્ગલપુર વંદનામાં ૪૮ મંદિરોનો ઉલ્લેખ છે, જેમાંથી અમુક મંદિરો હાલ નથી અને અમુક મંદિરો નવા બનેલા છે. આ બધા મંદિરોમાં નીચેના ત્રણ મંદિરો મુખ્ય છે. કારણ કે મૂર્તિઓની પ્રાચીનતા અને અતિશયના કારણે આ મંદિરો અત્યંત પ્રસિદ્ધ બન્યા છે.

- (૧) તાજગંજ મંદિર
- (૨) શ્રી શીતલનાથ પ્રભુનું મંદિર અને
- (૩) મોતીકટરાનું પંચાયતી મોટું મંદિર.

તાજગંજ મંદિર:-

પં. શ્રી ભગવતીદાસજીએ સુલતાનપુરના જે ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે પ્રતિમાજી તાજગંજ મંદિરમાં બિરાજમાન છે. તે મૂળનાયક છે. પાલીસદાર, શ્યામ પાષાણની આ પ્રતિમા પદ્માસન ૨૧ ફીટની છે, જેની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૬૭૭ના ફાગણ સુદ-૩ ને બુધવારે થઈ હતી. પં. શ્રી બનારસીદાસજી તથા પં. શ્રી ભૂધરદાસજી હંમેશા આ પ્રતિમાજીની પૂજા-ઉપાસના કરતા હતા. તે કાળમાં તે પ્રતિમાજીની બહુ ખ્યાતિ-પ્રસિદ્ધિ હતી. તેમજ લોકો પોતાની મનોકામના પૂરી કરવા દર્શન માટે અહીં આવતા હતા. કવિવર શ્રી બનારસીદાસજીએ આ પ્રતિમાના માહાત્મ્યનું ઘણું વર્ણન કર્યું છે. તેમણે આ ચિંતામણી પાર્શ્વનાથની એક સ્તુતિ બનાવી છે. તેમાં બતાવ્યું છે કે આ પ્રતિમા લોકોનો શોક હરનારી અને ખૂબ જ ચમત્કારપૂર્ણ છે. તેવી જ રીતે કવિવર શ્રી ભૂધરદાસજીએ પણ ચિંતામણી પાર્શ્વનાથની આ પ્રતિમાની એક સ્તુતિ કરી છે. અહીંના મંદિરમાં કુલ ૫૦ જેટલા પ્રતિમાજી છે. આ મંદિરમાં પં. બનારસીદાસજીએ સમયસાર નાટકની રચના કરી હતી.

શ્રી શીતલનાથ પ્રભુનું મંદિર :-

જુમા મસ્જિદની પાસે રોશન મહોલ્લામાં આ મંદિર આવેલ છે, જેમાં શ્રી શીતલનાથ ભગવાન મૂળનાયક શ્યામ વર્ણની ૪૧ ફીટની પદ્માસન મુદ્રામાં છે. આ પ્રતિમાજી ઘણા જ મનમોહક છે તેમજ વીતરાગતા ઉત્પાદક છે. તેના અતિશયની અનેક દંતકથાઓ છે. જૈનોની આઠમ તથા ચૌદશ તથા પર્વના દિવસોમાં આ મંદિરમાં સવારે તથા સાંજે સંધ્યાકાળે ખૂબ જ ભીડ હોય છે. આ મંદિરમાં દિગંબર તથા શ્વેતાંબર બંને સંપ્રદાયોની પ્રતિમાજીઓ બિરાજમાન છે. તેમાં દિગંબર પ્રતિમા તો એક શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની જ છે. જ્યારે શ્વેતાંબર પ્રતિમાજીઓ અનેક છે. શ્રી શીતલનાથ ભગવાનના પૂજા-પ્રક્ષાલ બંને સંપ્રદાયવાળા કરે છે. શ્રી શીતલનાથજીના આ મંદિરમાં ગર્ભગૃહની ડાબી તરફ શ્વેતાંબરોએ લાલ પાષાણનો ૨x૧૧ ફીટનો એક શિલાલેખ અમુક વર્ષ પહેલા લગાડી દીધો છે, જેમાં સાત શ્લોકો સંસ્કૃતમાં છે અને બે હિન્દી સવૈયા છે. આ શિલાલેખ કુલ ૧૮ લાઈનનો છે.

મોતીકટરાનું પંચાયતી મોટું મંદિર :-

આગ્રામાં આ બડા મંદિર તરીકે ઓળખાય છે. આ મંદિરમાં ભોંયરૂં પણ છે. સંકટકાળમાં ઉપરના મંદિરની આ મૂર્તિઓ નીચે ભોંયરામાં મૂકી દેવામાં આવે છે. આ મંદિરમાં મૂળનાયક ભગવાન શ્રી સંભવનાથજી છે. ગંધકૃટીમાં કમલાસન ઉપર આ શ્રી સંભવનાથજીની શ્વેત પાષાણની ૧ ફૂટની પદ્માસન પ્રતિમા છે. નીચે ઘોડાનું લાંછન છે. મૂર્તિના લેખ અનુસાર આ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૧૪૭ મહા સુદ-૫ ને ગુરુવારે થઈ છે. આ પ્રતિમા ખૂબ અતિશયવાળી છે. એમ કહેવાય છે કે દેવો રાત્રે આ પ્રતિમાજીના પૂજા-દર્શન માટે આવે છે. આ મંદિરમાં કુલ

૧૦૦ વધુ પ્રતિમાજી છે. તેમજ દિવાલો ઉપર અષ્ટમંગલ, અષ્ટપ્રાતીહાર્ય તથા સોળ સ્વપ્નો, વિગેરે તથા જન્મ કલ્યાણકના સુંદર અને ભવ્ય ચિત્રો છે.

આ મંદિરમાં ડાબી તરફ પહેલી વેદીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ૩૧ ફીટની પદ્માસન સફેદ પાષાણની ફેણવાળી પ્રતિમા છે. તેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૨૭૨ મહા સુદ-૫ના રોજ થઈ છે. જમણી તરફની વેદીમાં પાષાણની બે ભવ્ય ચોવીસી છે. એક શિલાખંડમાં એક ભવ્ય તોરણની નીચે શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે. તેમજ આજુ-બાજુમાં બંને તરફ ૧૦-૧૦ પ્રતિમાઓ છે. વચ્ચેના પ્રતિમાજીની ઉપર બે હાથી બનાવેલ છે. તેની ઉપર એક પ્રતિમા છે. આ ચોવીસીની પ્રતિષ્ઠા વિ. સંવત ૧૨૭૨ મહા સુદ-૫ના રોજ થઈ છે.

અહીં હસ્તલિખિત ગ્રંથોનો એક અતિસમૃદ્ધ શાસ્ત્રભંડાર છે, જેમાં લગભગ ૨૦૦૦ જેટલા હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. અહીં બધી થઈને પાષાણ અને ધાતુની કુલ ૬૦૦ જેટલી પ્રતિમાજીઓ છે. મોગલકાળમાં જૈનોનો ઘણો જ પ્રભાવ હતો. અકબર બાદશાહના નવ રત્નોમાં એક સાહુ ટોડર કોષાધ્યક્ષ હતા. તેઓ અલીગઢથી અહીં આવ્યા હતા. તેમણે આગ્રામાં એક જિનમંદિર કરાવ્યું હતું. તેમજ સંવત ૧૬૩૧માં તેમણે મથુરામાં ૫૧૪ સ્તુપોનો જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. અકબરે શ્વેતાંબર આચાર્ય હીરવિજયસૂરીને ઘણા આગ્રહથી આમંત્રણ આપીને તેડાવ્યા હતા અને તેમનું ખૂબ જ સન્માન કર્યું હતું તથા આચાર્ય મહારાજ પાસેથી જૈન તત્ત્વોનું વર્ણન પણ સાંભળ્યું હતું. તેનાથી પ્રભાવિત થઈને રાજા અકબરે જૈન પર્વો તથા તેમના અન્ય પ્રસંગોમાં રાજ્યભરમાં પશુહિંસા ન કરવાનો આદેશ આપ્યો હતો.

આગ્રાનો કિલ્લો અને યમુના નદીની વચ્ચે એક કાળા પાષાણના અમુક સ્થંભો ખોદકામમાં મળ્યા હતા અને કાળા પાષાણની કલાપૂર્ણ, પ્રાચીન અને બહુ વિશાળ એક મૂર્તિ પણ પ્રાપ્ત થઈ હતી. તે વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતનાથની છે. તેના ઉપર કૂટીલા લિપિમાં સંવત ૧૦૬૩ તેમ કોતરેલું છે. ખોદકામમાં પ્રાપ્ત થયેલા સ્થંભો પ્રાચીન જૈન મંદિરોના છે. કેમ કે તેની આકૃતિ અન્ય જૈન મંદિરોને મળતી આવે છે. તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતનાથની આ મૂર્તિ હાલ લખનૌના મ્યુઝિયમમાં છે.

આ સિવાય શ્રી કુન્દકુન્દકહાન સ્મૃતિ સભાગૃહ તથા દિગંબર જૈન મંદિર છે, જે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રચાર-પ્રસારનું મંદિર છે. આ સિવાય આગ્રામાં અનેક જગતપ્રસિદ્ધ ઈમારતો છે, જેમાં તાજમહાલ વિશ્વની સાતમી અજાયબી માનવામાં આવે છે. તે સિવાય આગ્રાનો લાલ કિલ્લો, આધુનિક દયાલબાગ જે કરોડો રૂ.ના ખર્ચે તૈયાર થયો છે. તેમાં આરસના એટલા સુંદર ફળફૂલો બનાવેલા છે કે આપણને એમ જ લાગે કે આ સાચુ ગુલાબનું ફૂલ છે-સાચા દ્રાક્ષના વેલા છે. તે અવશ્ય જોવાલાયક છે. આ ઉપરાંત ફતેપુર સિકરી, હુમાયુનો મકબરો, વિગેરે જોવાલાયક સ્થળોમાં આવે છે. અહીં આરસની અનેક ચીજ-વસ્તુઓ વેચાણમાં મળતી હોય છે. જેવી કે આરસનો તાજમહાલ, નક્શીવાળી આરસની નાની-મોટી ડબીઓ, વિગેરે આરસની ઘણી જ ચીજો વેચાણમાં મળે છે.

આગ્રાના અન્ય મંદિરોના નામ નીચે મુજબ છે.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, રાજામંડી
- (૨) શ્રી ખંડેલવાલ ચન્દ્ર પ્રભુ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, નાઈ કી મંડી
- (૩) શ્રી ચન્દ્ર પ્રભુ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, નાઈ કી મંડી
- (૪) શ્રી ચન્દ્ર પ્રભુ દ્વિગંબર જૈન બડા મંદિર, નાઈ કી મંડી
- (૫) શ્રી પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, તાર કી ગલી કટરા-બે મંદિરો
- (૬) શ્રી દ્વિગંબર જૈન મંદિર, બેલનગંજ ચૌરાહા
- (૭) શ્રી પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, બેલનગંજ ગુટકે
- (૮) શ્રી પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, તાલગંજ
- (૯) શ્રી પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, તાલગંજ ગુટકે
- (૧૦) શ્રી ખંડેલવાલ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, કટરા ઈતવારા, નાઈ કી ગલી
- (૧૧) શ્રી મહાવીર દ્વિગંબર જૈન મંદિર, મોતી કટરા
- (૧૨) શ્રી ૧૦૦૮ પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, કિનારી બજાર
- (૧૩) શ્રી ચન્દ્ર પ્રભુ દ્વિગંબર જૈન પ્રાચીન બડા પંચાયતી મંદિર, માલા કા બજાર-બે મંદિરો
- (૧૪) શ્રી પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન મંદિર, છિતીખાના, નમકમંડી
- (૧૫) શ્રી પાર્શ્વનાથ દ્વિગંબર જૈન બડા મંદિર, મોતી કટરા, વિગેરે.

આ શરીર પાણીના પરપોટા જેવું ક્ષણભંગુર છે, લક્ષ્મી ઈન્દ્રજાળની જેમ માયામય છે - ક્ષણભંગુરમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, મિત્ર, બાંધવ અને માત-પિતાદિની સ્થિતિ તીવ્ર પવનથી પ્રતાડિત થઈ છિન્નભિન્ન થતાં દેખાતાં અને વિલીન થતાં વાદળા જેવી છે અને ઈન્દ્રિયોના વિષય-સુખ કામોત્તમ સ્ત્રીનાં કટાક્ષ જેવાં ચંચળ છે-કામિનીના તિર્યગ્દષ્ટિસંચાલનની જેમ, તે (સુખો) પણ ક્ષણ-ક્ષણમાં બદલાતા રહે છે. અતઃ આવા શરીર આદિની પ્રાપ્તિમાં હર્ષ કરવાથી અને તેની નાસ્તિમાં શોક કરવાથી શો ફાયદો છે? કાંઈ પણ લાભ નથી.

तुम्हारे दर्श बिन स्वामी मुझे नहीं चैन पडती है ।
छबी वैराग्यमय तेरी मेरी आखों में फिरती है ॥
निराभूषण विगत दूषण परम आसन मधुर भाषण ।
नजर नैनों की आशा की अनी पर से गुजरती है ॥ १॥
नहीं कर्मों का डर हमको, कि जब लग ध्यान चरणन में ।
तेरे दर्शन से सुनते हैं, करम रेखा बदलती है ॥ २॥
मिले गर स्वर्ग की सम्पत्ति अचम्भा कौन सा इसमें ।
तुम्हें जो नयन भर देखे गति दुरगति की टलती है ॥ ३॥
हजारों मूर्तियाँ हमने बहुत सी अन्य मत देखीं ।
शांति मूरत तुम्हारी सी नहीं नजरों में चढती है ॥ ४॥
जगत सिरताज हो जिनराज सेवक को दरश दीजे ।
तुम्हारा क्या बिगडता है मेरी बिगडी सुधरती है ॥ ५॥

h